

PERSPEKTIVE RODNE RAVNOPRAVNOSTI U SFERI PRAVA – SLUČAJ SRBIJE

Apstrakt

U tekstu se zastupa stav o temeljnom civilizacijskom, strateškom i praktičko-političkom značaju feminističke perspektive za dominantne tokove zakonodavstva, pravne prakse i pravničkog obrazovanja. Uvođenje rodne perspektive u međunarodno i nacionalno pravo postalo je tokom nekoliko poslednjih decenija jedan od temeljnih standarda zaštite i afirmacije univerzalne ljudske jednakosti. Kultura ljudskih prava, uključujući prava koja proističu iz rodne ravnopravnosti, trebalo bi da bude inherentan element svake pravničke profesije, a pre toga i pravničkog obrazovanja – udžbeničke i ukupne pravne literature. Takođe, kultura ljudskih prava i rodno senzibilisan način mišljenja trebalo bi, generalno uzev, da budu ugrađeni u stručni i pedagoški rad svih predavača. U radu će biti analizirani referentni pravni dokumenti Republike Srbije, u elementima koji su najvažniji sa stanovišta rodne ravnopravnosti. Evropski pravni principi i norme – koji se odnose na zaštitu ljudskih prava i rodnu ravnopravnost – služiće kao kriterijum, s obzirom na najviše civilizacijske standarde koje je evropsko zakonodavstvo uspostavilo, kao i s obzirom na zacrtani evropski put Srbije i standardizaciju njenog pravnog sistema sa evropskim.

Ključne reči: Civilizacijski standardi. Nacionalna strategija. Kultura ljudskih prava. Rodna ravnopravnost. Rodno senzibilisano zakonodavstvo. Rodno senzibilisano pravničko obrazovanje. Rodno senzibilisane pravničke profesije.

Uvod

Tendencija praktičkog uspostavljanja rodne ravnopravnosti u savremenosti predstavlja izraz emancipatorske tendencije ispunjenja civilizacijskih standarada univerzalne jednakosti svih građana uz poštovanje individualnih i grupnih različitosti; zbog toga pitanje rodne ravnopravnosti ima civilizacijski značaj za moderno društvo.

Moderno društvo je prvo u ljudskoj istoriji koje je donelo pretpostavke za emancipaciju žena (i muškaraca) od patrijarhalne strukture odnosa. Ono

* Dr Dragica Vujadinović, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Rad je rezultat istraživanja u okviru projekta *Perspektive implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije* (179059), koji podržava Ministarstvo nauke Republike Srbije.

je protivrečnog karaktera i određeno je, između ostalog, i protivrečjem između nasleđene patrijarhalne matrice (koja je bila dominantna u svim prethodnim epohama) i procesa emancipacije od nje (koji su pokrenuti građanskim političkim revolucijama, industrijskom revolucijom, masovnim ulaskom žena u sferu rada i obrazovanja, izlaskom iz privatne sfere, razvijanjem kulture ljudskih prava, uključujući i ženska prava posredovano ženskim pokretom, opredmećenjem ideje univerzalne jednakosti u međunarodnom i nacionalnom pravu).¹

Rodna/feministička perspektiva suštinski je značajna za unapređenje akademskog znanja, posebno u društvenim naukama; uključivanje rodne perspektive u pravničko obrazovanje, pravnu teoriju i praksu neophodno je da bi se postigli optimalni teorijsko-metodološki kapaciteti pravne nauke, pun kvalitet zakonodavstva i njegovih praktičkih/političkih doseg.²

Tradicionalno pravo nosi pečat patrijarhalne strukture odnosa. Pravo su tokom istorije stvarali muškarci; pravni subjektivitet žena uspostavljen je tek odnedavno u istoriji; žena je i u univerzalnim pravnim normama izvorno bila nevidljiva. Zbog toga je bio neophodan dalji razvoj prava u pravcu, prvo, prepoznavanja specifičnih ženskih ljudskih prava, kao što su pravo na abortus, zaštita od nasilja, pravno regulisanje incesta, prostitucije, pornografije, bračnih zloupotreba; drugo, u pravcu preispitivanja svih oblasti prava i pravnih regulativa iz rodne perspektive; treće, u pravcu razvoja međunarodnih standarda, pravnih normi i mehanizama za uspostavljanje rodne ravnopravnosti; četvrto, u pravcu unapređivanja sa stanovišta načela rodne ravnopravnosti unutrašnjeg prava pojedinačnih zemalja širom sveta, u skladu s najvišim civilizacijskim međunarodnopravnim standardima.

Zorica Mršević u svojoj knjizi *Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost* kaže da „pravna teorija roda predstavlja kritičku analizu prava, zakona i njihove primene kao patrijarhalnih institucija”. Autorka govori o pravu „kao mestu borbe”, u smislu da u pravu postoje rodni stereotipi, da pravni sistem reprodukuje diskriminaciju žena koja je karakteristična za patrijarhalnu strukturu odnosa i da je neophodna rodna senzibilizacija prava. Naime, pravna teorija roda (ili kritička teorija prava s rodnog stanovišta) nastoji da „razvije transformativne elemente i metode eliminisanja patrijarhata, analizirajući prirodu i obim ženske podređenosti u raznim pravnim oblastima”.³

Ženama prava nisu podarena; one su žestoko i dugo morale da se bore za dobijanje prava glasa, za pravo na obrazovanje, a zatim i za povećavanje svoje političke participacije i učešća u javnom životu svake vrste. Impulsi za emancipacijska nastojanja došli su iz polja politike – iz građanskih revolucija i iz ideje o univerzalnoj jednakosti ljudi, koju su iznedrile te političke revolucije; zatim, iz polja ekonomije – iz nasleđa industrijske revolucije, to jest potrebe

1 Videti: Vujadinović, D., „Porodične strukture i perspektive civilnog društva u sadašnjoj Srbiji”, u: *Civilno društvo i političke institucije*, Pravni fakultet, Beograd 2009.

2 Mršević, Z., *Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost*, Institut društvenih nauka, Beograd 2011, str. 17–35.

3 *Ibid.*, 23.

za masovnom radnom snagom, koja je i ženama otvorila prostor za izlazak iz privatne sfere i za sticanje relativne ekonomske nezavisnosti. Takođe, može se, paradoksalno, govoriti o konstruktivnoj ulozi Prvog i Drugog svetskog rata u ostvarenju prava glasa žena i izlasku žena iz kuće i porodice u javni ekonomski i politički prostor.⁴

Borba žena za sopstvena prava i protiv kulture zasnovane na muškoj dominaciji, odvijala se – osim na planu borbe za pravo glasa – i na planu borbe za pravo na visokoškolsko obrazovanje i borbe za pravo raspolaganja nad sopstvenom imovinom. Dakle, reč je o pravima koja danas izgledaju samorazumljiva, a u donedavnoj prošlosti su bila potpuno nedostupna ženama.⁵

U okviru sifražetskog pokreta u Velikoj Britaniji i Americi, od polovine XIX veka nadalje vodila se glavna bitka za jednako pravo glasa žena; tek od druge polovine XX veka počinje masovni proces priznavanja jednakog prava glasa za žene; doduše, i danas postoje „crne rupe” neostvarenog ženskog prava glasa (recimo, Saudijska Arabija).⁶ Borba za pravo glasa i druga ženska prava ostvarila je u značajnoj meri svoje bazične formalnopravne ciljeve u drugoj polovini XX veka.

Posebno su značajni progresivni pomaci u međunarodnom pravu u vezi sa ovim pitanjem. Ti međunarodnopravni mehanizmi postepeno dobijaju primat nad nacionalnim zakonodavstvima i nameću univerzalne standarde i obavezu državama da donose nacionalne strategije s ciljem uspostavljanja rodne ravnopravnosti u pravu i rodnog partnerstva između žena i muškaraca u političkom životu.

Uvođenje rodne perspektive u međunarodno i nacionalno zakonodavstvo postaje jedan od temeljnih standarda zaštite i afirmacije univerzalne ljudske jednakosti. Najvažniji međunarodnopravni dokumenti koji nude standarde i instrumente rodne ravnopravnosti su: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948), Konvencija o političkim pravima žena (1952), Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima (1966), Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), Deklaracija o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama (1967), Deklaracija o zaštiti žena i dece u slučaju opasnosti u oružanom sukobu (1974), Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979), Deklaracija o eliminaciji zlostavljanja žena (1993), Interamerička konvencija za prevenciju, kažnjavanje i eliminaciju nasilja nad ženama (1995), Univerzalna deklaracija o demokratiji (1997), Opcioni protokol za Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (1999).

4 Zaharijević, A. (ur.), *Neko je rekao feminizam?*, Novi Sad 2008, str. 24–94.

5 *Ibid.*

6 „Žene još uvek nemaju pravo glasa u toj državi. Političke partije su zabranjene u Saudijskoj Arabiji i ne postoji izabrani parlament. U toj državi održani su samo jedanput izbori u njenoj istoriji, i to 2005. godine kada su građani mogli da biraju samo polovinu članova gradskih veća dok su drugu polovinu imenovala vlasti. Izbori su bili održani u nekoliko etapa, a ženama je bilo zabranjeno da glasaju ili da se kandiduju. Druga runda izbora je bila zakazana 2009, ali su vlasti objavile odlaganje od dve godine.” – Mršević, Z., *op.cit.*, str. 78.

Radnopravna zaštita žena je od posebnog značaja, jer sticanje ekonomske nezavisnosti žena i njihova zaštita od raznih vidova diskriminacije u sferi rada i radnih odnosa predstavlja jednu od glavnih poluga emancipacije. Od dokumenata Ujedinjenih nacija posebne odredbe o tome sadrže: Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979), a treba pomenuti i Generalni komentar br. 16 – jednako pravo muškaraca i žena da uživaju sva ekonomska, socijalna i kulturna prava. Izuzetno važnu ulogu imaju i akti Međunarodne organizacije rada, među kojima su najznačajniji: Konvencija br. 100 o jednakom nagrađivanju muške i ženske radne snage za rad iste vrednosti; Konvencija br. 111 o zabrani diskriminacije u zapošljavanju; Konvencija br. 156 o radnicima sa porodičnim obavezama.

Kada je reč o institucionalnopravnim mehanizmima u pojedinačnim državama, važnim za unapređenje rodne ravnopravnosti, treba svakako imati u vidu: reformisanje partijskog i izbornog zakonodavstva sa sistemom kvota; ustanovljavanje parlamentarnih i drugih tela za rodnu ravnopravnost, kao i nacionalnih akcionih planova i strategija za unapređenje položaja žena; donošenje zakona o rodnoj ravnopravnosti i o ukidanju svih oblika diskriminacije; uvođenje kontrolnih nezavisnih mehanizama i tela, kao što su **ombud** i u okvirima institucije **ombuda** posebna funkcija pomoćnik/ica zadužen/a za pitanja rodne ravnopravnosti, i poverenik/ca za rodnu ravnopravnost.

Kritička analiza prava sa stanovišta rodnih odnosa zahteva reforme pravnog sistema u pravcu pravne prevencije i sankcionisanja polno zasnovanog nasilja i diskriminacije po osnovu pola u sferi rada, politike, obrazovanja i generalno uzev; u pravcu unapređenja zaštite reproduktivnih i zdravstvenih prava žena, zaštite prava marginalizovanih žena, lezbijskih prava.

U radu će najpre biti prikazani najvažniji zakonski dokumenti Evropske unije, sa kojima se teži prevazilaženju patrijarhalnog nasleđa rodne neravnopravnosti (čiji koreni i manifestacije nisu nestali ni u modernom dobu, čak ni u najrazvijenijim delovima savremenog sveta, uključujući zemlje Evrope). Zatim će biti analizirani pravni dokumenti Republike Srbije relevantni sa stanovišta rodne ravnopravnosti.

Zakonodavstvo Evropske unije i rodna ravnopravnost

Evropska komisija je u martu 2010. godine usvojila Povelju o ženama, kojom potvrđuje svoju posvećenost rodnoj ravnopravnosti i jačanju rodne perspektive u svim svojim politikama.⁷ U Povelji je definisano pet prioriternih oblasti za unapređenje položaja žena, a to su: jednako pravo na ekonomsku nezavisnost; pravo na jednaku zaradu za jednak rad i rad jednake vrednosti; ravnopravnost prilikom donošenja odluka; dostojanstvo, integritet i iskorenjivanje rodno zasnovanog nasilja, kao i rodna ravnopravnost u spoljnim aktivnostima. U skladu s ovom Poveljom, definisana je i strategija za ravnopravnost žena i muškaraca od 2010. do 2015. godine u formi

7 Videti: http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/president/news/documents/pdf/20100305_1_en.pdf, pristupljeno 14. septembra 2012. godine.

saopštenja Komisije Evropskom parlamentu, Evropskom savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom odboru i Komitetu regiona.⁸

U Uvodu Povelje definisani su principi, a zatim je dato obrazloženje za svih pomenutih pet ključnih oblasti: *Da li je tekst koji sledi citat?*

Jednakost između žena i muškaraca je fundamentalno pravo, iskazano u članu 2 Ugovora o Evropskoj uniji i u Čarteru o fundamentalnim pravima Evropske unije. To je jedna od zajedničkih vrednosti na kojima je Evropska unija utemeljena. Ekonomska i socijalna kohezija, održivi razvoj i kompetitivnost, kao i bavljenje demografskim izazovom zavisi od stvarne jednakosti između muškaraca i žena. Evropa je napravila značajan progres tokom poslednjih decenija u pravcu jednakosti muškaraca i žena; posvetila se stavljanju partnerstva u akciju, i kombinovala je resurse i instrumente – pravne, političke i ekonomske – da bi promene bile na delu.

Danas više devojaka nego muškaraca stiče univerzitetsku diplomu. Danas u Evropi žene više nego ikada participiraju u radnoj snazi. Danas Evropa ispunjava više njihovih talenata i koristi više njihovih veština. Međutim, prepreke stvarnoj jednakosti ipak opstaju.

U čast 15-ogodišnjice Svetske konferencije UN o ženama u *Beid-žinu Pekingu*, mi obnavljamo i osnažujemo posvećenost Evropske komisije uspostavljanju jednakosti između žena i muškaraca u realnom životu. To ćemo činiti osnaživanjem rodne perspektive u svim našim politikama kroz sve nadležnosti i posredstvom donošenja posebnih mera za promociju rodne jednakosti. Zalažemo se za izdvajanje neophodnih resursa radi ostvarenja ovog cilja.

Posebno će sledeći principi jednakosti između muškaraca i žena rukovoditi akcije koje su u nadležnosti Evropske komisije:

1. JEDNAKA EKONOMSKA NEZAVISNOST

Diskriminacija, obrazovni stereotipi, segregacija na tržištu rada, neravnomerni uslovi zapošljavanja, prinudni *part-time* poslovi i neravnotežena raspodela sa muškarcima odgovornosti vezane za brigu o drugima, utiču na životne izbore i ekonomsku nezavisnost velikog broja žena.

Mi potvrđujemo našu posvećenost obezbeđivanju punog ostvarenja ženinih potencijala i punoj upotrebi njenih veština, obezbeđivanju bolje rodne distribucije na tržištu rada i većeg broja kvalitetnijih poslova za žene. Odlučno ćemo promovisati rodnu ravnopravnost u strategiji „Evropa 2020”, razmatraćemo kvantifikovane ciljeve, gde je to moguće, i promovisaćemo suštinske mogućnosti i za žene i za muškarce u cilju uživanja balansa između rada i drugih životnih aktivnosti (*work-life balance*).

⁸ Videti: <http://www.ravnopravnost.gov.rs/files/Strategija%20za%20ravnopravnost%20zena%20i%20muskaraca%202010-2015.pdf>, pristupljeno 14. septembra 2012. godine.

2. JEDNAKO PLAĆANJE ZA JEDNAK RAD I ZA RAD JEDNAKE VREDNOSTI

Žene u EU još uvek zarađuju u proseku 18% manje od muškaraca po radnom satu. Imaju manje resursa tokom radnog perioda života, kao i kada se penzionišu, suočavaju se sa više poteškoća u pribavljanju finansija i utoliko su više od muškaraca pogođene svim vrstama siromaštva, uključujući i ono **unutar rada**.

Mi potvrđujemo našu posvećenost snažnom mobilisanju svih instrumenata, i zakonskih i vanpravnih, za uklanjanje rodne disproporcije po pitanju zarada. Disproporcija u zaradama po osnovi roda je cena koju Evropa sebi ne može da priušti. Zajedno sa 27 država članica rad ćemo na značajnom smanjenju te disproporcije tokom trajanja ovog mandata Evropske komisije.

3. RAVNOPRAVNOST U DONOŠENJU ODLUKA

Žene i dalje nemaju puni pristup ravnomernoj raspodeli moći i u donošenju odluka. Rodna ravnoteža u donošenju odluka, u političkom i ekonomskom životu, kao i u javnom i privatnom sektoru, pomoći će Evropi u oblikovanju efektivnijih politika, u izgradnji društva baziranog na rodno senzibilnom znanju i stvaranju jače i prosperitetnije demokratije.

Potvrđujemo našu posvećenost uspostavljanju pravičnijeg reprezentovanja žena i muškaraca na pozicijama moći u javnom životu i u ekonomiji. Koristićemo naše moći, uključujući i mere inicijative koje Unija poseduje, da promoviramo veći udeo žena na odgovornim pozicijama. Što se nas samih tiče, posvetićemo se činjenju svih potrebnih napora za unapređenje rodne ravnoteže unutar Komisije.

4. DIGNITET, INTEGRITET I UKIDANJE RODNO ZASNOVANOG NASILJA

Puno uživanje fundamentalnih prava **od strane** žena i devojčica je neotuđivi, integralni i neodvojivi deo univerzalnih ljudskih prava i od suštinskog je značaja za unapređenje života žena i devojčica, za mir, bezbednost i razvoj. Rodno zasnovano nasilje, uključujući štetne običajne i tradicionalne prakse, predstavlja ugrožavanje fundamentalnih ljudskih prava, posebno ljudskog digniteta, prava na život, i prava na integritet osobe. Takvo nasilje sprečava upražnjavanje samoodređujućeg načina života.

Mi Potvrđujemo **našu** posvećenost tome da obezbeđivanje poštovanja fundamentalnih prava predstavlja našu ključnu aktivnost. Preduzećemo napore za eliminisanje rodne neravnopravnosti u korišćenju zdravstvene zaštite i lečenja.

Evropa ne toleriše rodno zasnovano nasilje. Preduzećemo napore za iskorenjivanje svih formi nasilja i za obezbeđivanje podrške onima koji ga trpe. Uspostavićemo sveobuhvatni i efikasn okvir politika za

borbu protiv rodno zasnovanog nasilja. Pojaćaćemo akcije iskorenjivanja – uključiv i pomoću uključujući i sredstva krivičnog prava u granicama naših moći – oštećivanja ženskih genitalnih organa i drugih vidova nasilja.

5. RODNA RAVNOPRAVNOST PREKO GRANICA UNIJE

Naša ambicija nije limitirana granicama Unije. Rodna ravnopravnost mora da bude u punoj meri uključena i u naše spoljne politike, s ciljem jaćanja socijalne i ekonomske nezavisnosti žena širom sveta. EU je posvećena promovisanju rodne ravnopravnosti u svim kontekstima, uključujući i konfliktne i postkonfliktne zemlje. Redukovanje rodni neravnopravnosti, suprotstavljanje rodno zasnovanom nasilju i promovisanje ženskih prava su od suštinskog su znaćaja za razvoj održivih i demokratskih društava.

Potvrđujemo našu posvećenost bezrezervnom zastupanju rodne ravnopravnosti u našim odnosima s trećim zemljama, podizanju svesti o pravima žena i insistiranju na ispunjavanju postojećih međunarodnih instrumenata. Promovišaćemo i jaćaćemo kooperaciju s međunarodnim i regionalnim organizacijama u pravcu unapređivanja rodne ravnopravnosti, uz punu upotrebu čitavog opsega raspoloživih instrumenata i oruđa. Takođe ćemo podržavati i državne i nedržavne aktere u njihovim naporima usmerenim na unapređenje rodne ravnopravnosti u partnerskim zemljama.

Izražavamo našu spremnost da delamo partnerski na rodnoj ravnopravnosti sa svim relevantnim subjektima (*stakeholders*), uključujući civilno društvo, na nacionalnim, evropskim i međunarodnim nivoima, i to pre svega na osnovu principa iskazanih u ovoj Povelji. Prezentovaćemo novu strategiju za ravnopravnost između muškaraca i žena u 2010. godini, vezano za mandat ove Evropske komisije i podnosićemo redovno izveštaje o njenoj implementaciji.

Potvrđujemo našu personalnu i kolektivnu posvećenost Evropi ravnopravnosti između žena i muškaraca, koja nudi bolji život i održivu budućnost za sve.

U ovoj Povelji se, dakle, konstatuje da su žene znaćajno manje plaćene za isti rad. Podatak je bitan jer pokazuje da u EU i dalje postoji problem rodne neravnopravnosti, potvrđuje žilavost s kojom se odnosi neravnopravnosti održavaju u oblasti rada i šire, čak i tamo gde se sistematski donose pravne, ekonomske i političke mere za rešavanje pomenutog problema. Naime, EU je duži niz godina nastojala da u mnogim pravnim, ekonomskim i političkim dokumentima dijagnostikuje probleme u oblasti rada i propiše mere za njihovo lećenje. Mere su se ticale nalaženja raznih mehanizama za sprovođenje principa jednakih šansi i jednakog tretmana između muškaraca i žena u vezi sa pristupom zapošljavanju, uslovima rada i zaradama, kao i pravima iz socijalnog osiguranja. Po pomenutim pitanjima radnih prava žena, EU je dala najveće doprinose u sledećim dokumentima: Povelja o osnovnim

pravima u Evropskoj uniji; Direktiva 75117/EEZ o principu jednakog plaćanja za muškarce i žene, Direktiva 86/378/EEZ o primeni principa jednakog tretmana muškaraca i žena u profesionalnim sistemima socijalne sigurnosti; Direktiva 86/613/EEZ o primeni načela ravnopravnosti muškaraca i žena koji obavljaju samostalnu delatnost, uključujući i samostalne poljoprivrednike, i zaštiti samozaposlenih žena tokom trudnoće i materinstva; Direktiva 96/34/EZ o porodijskom odsustvu; Direktiva 2000/78/EZ o ustanovljavanju opštih uslova za jednak tretman u zaposlenju i zanimanju; Direktiva 2006/54/EZ o primeni principa jednakih mogućnosti i jednakom tretmanu muškaraca i žena u oblasti zaposlenja i zanimanja.

Zakonodavstvo Republike Srbije i institucionalni mehanizmi rodne ravnopravnosti

U Republici Srbiji je u decembru 2009. godine – pod uticajem Evropske unije i s velikim otporima i odlaganjima⁹, donet Zakon o ravnopravnosti polova¹⁰, kojim su regulisane oblasti posebno značajne za ostvarivanje ravnopravnosti polova i ustanovljen deo posebnih mera za postizanje ravnopravnosti polova i sprečavanje i eliminaciju diskriminacije po osnovu pola.

U Zakonu o ravnopravnosti polova unapređena su određena rešenja u odnosu na Ustav Republike Srbije iz 2006. godine. Marijana Pajvančić¹¹ ukazuje na manjkavosti Ustava u nekoliko tačaka koje se odnose na rodnu ravnopravnost: U okvirima opštih odredaba, Ustav određuje obavezu države da vodi politiku jednakih mogućnosti (čl. 15), ali ne sadrži posebnu klauzulu o jednakim mogućnostima iz rodne perspektive. U sledećoj opštoj odredbi – Priznavanje međunarodnog prava (čl. 16), nema integrativne klauzule koja bi se ticala odnosa domaćeg prava prema međunarodnom i saglasnosti međunarodnih ugovora i Ustava i zakona. U delu koji se odnosi na osnovne odredbe – Ljudska prava, u članu 18, koji se odnosi na neposrednu primenu ljudskih prava, nema eksplicitne garancije neposredne primene međunarodnog prava čak i kada je reč o ratifikovanim međunarodnim konvencijama. U delu koji se odnosi na osnovna prava – Podsticanje uvažavanja razlika (čl. 48), podstiče se uvažavanje razlika koje se odnose na etnički, kulturni, jezički ili verski identitet, ali se ne pominju razlike s obzirom na pripadnost polu. U članu 49, koji se odnosi na osnovna prava – zabranu izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje, izostaje zabrana širenja mržnje s obzirom na pripadnost polu. U delu koji se odnosi na pravo na rad – Posebna zaštita žena na radu i posebni uslovi rada (čl. 60), govori se o jednakim pravima žena u vezi sa radom, ali se ne specifikuje nužnost jednake naknade za rad jednake

9 Proces donošenja Zakona trajao je četiri godine, nacrti su nekoliko puta upućivani u skupštinsku proceduru i povlačeni iz nje; otpori donošenju ovog Zakona bili su veliki, a potreba za političkim kompromisom uticala je na kvalitet zakonskog teksta.

10 „Službeni glasnik RS”, br. 104/2009.

11 Marijana Pajvančić je profesorka ustavnog prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu. (Manuskript dobijen od autorke.)

vrednosti i ne nudi se nikakvo rešenje za vrednovanje kućnog rada. U delu koji se odnosi na brak i porodicu – Slobodni pristanak muškarca i žene osnov zaključenja braka, kontradiktorni su stavovi 1. i 2. člana 62, jer se u stavu 1 kaže: „Svako ima pravo da slobodno odluči o zaključenju i raskidanju braka”, a u stavu 2: „Brak se zaključuje na osnovu slobodno datog pristanka muškarca i žene pred državnim organom”. U članu 63, u vezi sa slobodom rađanja, reč „svako” je na izrazit način neadekvatno upotrebljena, u smislu da „svako ima pravo da slobodno odluči o rađanju dece”, a ne pre svega žena koja treba da rodi. Porodični zakon, naime, definiše ovo pravo kao pravo žene.

Nasuprot pomenutom članu 15. Ustava RS, član 3. Zakona o rodnoj ravnopravnosti specifikuje šta jednake šanse znače sa stanovišta individua ženskog roda, a članovi 30, 31, 32, 33. i 36. ekspliciraju jednake mogućnosti u obrazovanju, sportu, kulturi, političkom i javnom životu. Članovi 4, 5. i 6. specifikuju direktnu i indirektnu diskriminaciju zasnovanu na rodu. Član 7 određuje posebne mere za sprečavanje diskriminacije; član 47. ukazuje na ekstremnu hitnost postupka sprečavanja rodno zasnovane diskriminacije, a članovi 48. i 49. nude dalja preciziranja krivičnih procedura vezano za rodno zasnovanu diskriminaciju.

Ovaj Zakon predviđa posebne mere i programe za žrtve domaćeg nasilja – obezbeđivanje skloništa, socijalne, pravne i svake druge pomoći žrtvama nasilja, kao i kompenzaciju za žrtve. Odgovarajuće državne službe su odgovorne za donošenje planova, organizaciju, implementaciju i finansiranje mera pomoću kojih treba podizati svest o neophodnosti sprečavanja domaćeg nasilja.

Od posebne važnosti je činjenica što ovaj Zakon obezbeđuje sudsku zaštitu od rodno zasnovane diskriminacije i što obezbeđuje sankcije u tom pogledu.¹²

Oblast radnih odnosa u Zakonu o ravnopravnosti polova¹³ uređena je članovima 11–22. i nalazi se u drugom delu Zakona koji nosi naslov: „Zapošljavanje, socijalna i zdravstvena zaštita”.¹⁴

Članom 11. Zakona poslodavcu se nalaže da zaposlenima, bez obzira na pol, obezbedi jednake mogućnosti i tretman u oblasti prava iz radnog odnosa i po osnovu rada. Ovim članom se teži da se generalno otkloni nejednakost polova u vezi s radnim odnosima i radnim angažovanjem, što i predstavlja obavezu prema međunarodnim standardima. To se pretežno odnosi na ot-

12 Pajvančić, M., Petrušić, N., Jašarević, S. *Komentar Zakona o ravnopravnosti polova*, Beograd 2010, str. 103–123.

13 Za analizu Zakona o ravnopravnosti polova, u delu koji se odnosi na radnopravnu zaštitu, korišćen je i manuskript dobijen od autora Bojana Urdarevića, docenta Pravnog fakulteta u Kragujevcu. Zahvaljujem se Bojanu Urdareviću.

14 Treba se osvrnuti i na odredbu člana 10. stav 1. tačka 9, u kojoj se poslodavac definiše u smislu ovog Zakona kao pravno ili fizičko lice koje zapošljava, odnosno radno angažuje jedno ili više lica, osim organa javne vlasti. Na ovaj način značajno se sužava krug subjekata koji su u obavezi da preduzmu najveći deo mera predviđenih Zakonom jer su iz njegovih odredaba izuzeti zaposleni u organima javne vlasti, pa oni ostaju bez određenih garancija u pogledu jednakih mogućnosti i tretmana u odnosu na pol. (Videti: Manuskript Bojana Urdarevića.)

klanjanje neravnopravnosti na štetu žena, ali postoje i obrnute situacije, kada se ženama neosnovano daje prednost u odnosu na muškarce. Pomenuti član ne bi imao veliku praktičnu vrednost ako ne bi postojala mogućnost brze i efikasne sudske zaštite od diskriminacije. U tom smislu, korisno je što je članom 43. stavom 2. Zakona o ravnopravnosti polova predviđena mogućnost da sindikat, uz saglasnost diskriminisanog lica, pokrene postupak sudske zaštite od diskriminacije.¹⁵ U vezi sa tim je i član 49, kojim je propisano da ako je u toku postupka tužilac učinio verovatnim da je izvršen akt diskriminacije po osnovu pola, teret dokazivanja da usled tog akta nije došlo do povrede načela jednakosti snosi tuženi. Takvo rešenje je u saglasnosti sa Direktivom 2000/78/EZ o ustanovljavanju opštih uslova za jednak tretman u zaposlenju i zanimanju.

Članom 12. stav 1. Zakona propisana je obaveza poslodavca da vodi evidenciju o polnoj strukturi zaposlenih i da podatke iz tih evidencija da na uvid inspekciji rada i organu nadležnom za ravnopravnost polova.¹⁶ Generalno je rodno senzitivna statistika nedovoljno razvijena u Srbiji, a takvo stanje otežava ostvarenje rodne ravnopravnosti i ravnoteže u bilo kojoj sferi društvenog života. U tom smislu je posebno važno zakonsko rešenje kojim se nalaže uvođenje rodno senzitivne statistike u oblast rada i zapošljavanja.

Zakon o ravnopravnosti polova, u članu 13. stav 1, propisao je obavezu za poslodavca koji ima više od 50 zaposlenih na neodređeno vreme da usvoji plan mera za otklanjanje ili ublažavanje neravnomerne zastupljenosti polova za svaku kalendarsku godinu. Cilj ove norme je da poslodavac postepenim restrukturisanjem radne snage uspostavi ravnomeran odnos polova.¹⁷

Odredba člana 14. Zakona značajna je za popravljjanje upravljačke strukture u oblasti rada; afirmativne mere (ili pozitivna diskriminacija) predviđene su ako je zastupljenost manje zastupljenog pola u svakoj organizacionoj jedinici na rukovodećim mestima i u organima upravljanje i nadzora manja od 30 procenata. Zakon, dakle, jasno utvrđuje obavezu organa javne vlasti da u skladu sa Zakonom o državnim službenicima i Zakonom o državnoj upravi sprovede afirmativne mere radi eliminisanja disbalansa; međutim, ne propisuje sankciju koju treba primeniti u slučaju da se ta obaveza ne izvrši.

Zakon o ravnopravnosti polova, u članu 15. zabranjuje pravljenje razlike po polu prilikom javnog oglašavanja poslova i uslova za njihovo obavljanje i

15 Senad Jašarević, „Odredbe o radu u Zakonu o ravnopravnosti polova i međunarodni standardi”, *Časopis za radno i socijalno pravo*, Beograd 2012, str. 57–71.

16 U pitanju je Zakon o evidencijama u oblasti rada („Službeni glasnik RS”, br. 101/2005, 36/2009), koji u članu 2. ustanovljava osam vrsta evidencija koje se vode u oblasti rada. Međutim, nijedna od njih nije evidencija o polnoj strukturi zaposlenih, pa stoga odredba člana 12. stav 1. Zakona o ravnopravnosti polova – bez adekvatne razrade u Zakonu o evidenciji u oblasti rada – ostavlja pitanje načina vođenja te evidencije bez pravog odgovora. (Videti: Manuskript Bojana Urdarevića.)

17 Urdarević skreće pažnju da se postavlja pitanje praktičnog dejstva ove odredbe s obzirom na to da privatni sektor čine mala i srednja preduzeća, a po ovoj odredbi poslodavac, da bi bio u obavezi da sačini plan i izveštaj, mora da ima više od 50 zaposlenih, i to u radnom odnosu na neodređeno vreme.

odlučivanje o izboru lica koja traže zaposlenje radi zasnivanja radnog odnosa ili drugog vida radnog angažovanja. U toj odredbi je, međutim, propuštena prilika da se navedu i druga svojstva po kojima je moguće praviti razliku, a koja se posredno mogu vezati za pol, kao što su bračni status, trudnoća, roditeljstvo. Povreda člana 15. od poslodavca sankcionisana je u članu 54. stav 1. tačka 4. i predstavlja prekršaj za koji se može izreći novčana kazna u iznosu od 10.000 do 100.000 dinara. Međutim, nije propisana visina kazne za organe javne vlasti ukoliko ne ispoštuju odredbu člana 15. Zakona.

Prema članu 16. stav 1, pripadnost polu ne može da bude smetnja za napredovanje na poslu. Zakon, takođe, u stavu 2. istog člana propisuje da odsustvovanje s posla zbog trudnoće i roditeljstva ne sme da bude smetnja za izbor u više zvanje, napredovanje ili stručno usavršavanje, kao i da ne sme da bude osnov za raspoređivanje na neodgovarajuće poslove i za otkaz ugovora o radu.

U članu 18. Zakon reguliše uznemiravanje, seksualno uznemiravanje i seksualno ucenjivanje na radu ili u vezi s radom. Zakonodavac je u članu 10. stav 1. tačke 6–8. odredio značenje ovih pojmova.¹⁸ Zaposleni koji je izložen uznemiravanju, seksualnom uznemiravanju ili seksualnom ucenjivanju dužan je da, u skladu sa članom 18. stav 2. Zakona, pisanim putem obavesti poslodavca o okolnostima koje na to ukazuju i da od poslodavca traži zaštitu. Zakon dalje ne reguliše postupanje poslodavca po zahtevu zaposlenog, što znači da se u tom smislu primenjuju odredbe Zakona o radu ili Zakona o sprečavanju zlostavljanja na radu.

Član 19. Zakona propisuje obavezu poslodavca da u svakom ciklusu stručnog usavršavanja ili obuke vodi računa o tome da zastupljenost polova odslikava u najvećoj mogućoj meri strukturu zaposlenih kod poslodavca ili u organizacionoj jedinici za koju se vrši obuka. Namera zakonodavca je da nijedan od polova ne bude „podzastupljen” ili „prezastupljen”, ali na osnovu takve formulacije nije obezbeđeno ostvarenje te intencije.¹⁹

U pogledu zapošljavanja i odnosa vezanih za rad, Zakonom su regulisana još dva pitanja: udeo manje zastupljenog pola u odborima za kolektivno

18 Uznemiravanje predstavlja neželjeni verbalni, neverbalni ili fizički akt, učinjen sa namerom ili koji ima za posledicu povredu dostojanstva i izazivanje straha ili stvaranje neprijateljskog, ponižavajućeg, degradirajućeg ili uvredljivog okruženja, zasnovan na polu. Seksualno uznemiravanje predstavlja neželjeni verbalni, neverbalni ili fizički akt seksualne prirode, učinjen sa namerom ili posledicom povrede ličnog dostojanstva, stvaranja zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg ili uvredljivog okruženja, zasnovan na polu. Seksualno ucenjivanje jeste svako ponašanje odgovornog lica koje, sa namerom da traži usluge seksualne prirode, uceni drugog da će u slučaju da odbije da pruži tražene usluge protiv njega ili njemu bliskog lica biti izneto nešto što može škoditi njenoj ili njegovoj časti ili ugledu.

19 Dve stvari su problematične u ovoj odredbi, prema Urdarevićevom mišljenju. Prvo, ona se odnosi samo na poslodavca, a ne i na organe javne vlasti. Drugo, Zakon ne uspostavlja izričitu obavezu za poslodavca već koristi jedan neadekvatan termin „vodi računa”, koji u velikoj meri obesmišljava ceo ovaj član Zakona. (Videti: Marijana Pajvančić, Nevena Petrušić, Senad Jašarević, *Komentar Zakona o ravnopravnosti polova*, Beograd 2010, dostupan na: <http://www.fes.rs/pubs/2010/pdf/16.Komentar%20zakona%20o%20ravnopravnosti%20polova.pdf>, pristupljeno 14. septembra 2012. godine.

pregovaranje (član 21) i podsticanje zapošljavanja i samozapošljavanja manje zastupljenog pola (član 22).

Sindikati i udruženja poslodavaca, prema članu 21. Zakona dužni su da, prilikom obrazovanja odbora za pregovore u skladu sa zakonom kojim se uređuje rad, obezbede najmanje 30 procenata predstavnika manje zastupljenog pola, odnosno, broj predstavnika manje zastupljenog pola proporcionalno učešću tog pola u članstvu u sindikatima i udruženjima poslodavaca. Naime, ustanovljeno je da lošijem položaju žena u oblasti rada doprinosi i to što su nedovoljno zastupljene u procesima odlučivanja, odnosno kolektivnog pregovaranja o uslovima rada.

Član 22. Zakona odnosi se na podsticanje zapošljavanja. Njime se utvrđuje jednaka dostupnost poslovima i jednakost u postupku zapošljavanja, mogućnost uvođenja afirmativnih mera za podsticanje zapošljavanja i samozapošljavanja, uključujući i mere aktivne politike većeg broja lica manje zastupljenog pola. U mnogim državama žene se teže zapošljavaju od muškaraca, naročito u profitabilnijim sektorima. Stoga je Međunarodna organizacija rada formulisala Preporuku br. 90 o jednakom plaćanju iz 1951. godine i u članu 6. taksativno nabrojala akcije koje treba da preduzmu sve države članice da bi se povećala produktivna efikasnost žena²⁰.

Osim Zakona o rodnoj ravnopravnosti, važne pozitivne pomake u zaštiti prava žena i dece, posebno od nasilja, donele su i izmene Krivičnog zakona iz 2003. godine, kojima se sankcioniše nasilje u porodici, kao i neplaćanje alimentacije samohranim majkama. Takođe, ovim izmenjenim Zakonom krivično delo postaju silovanje u braku, seksualno zlostavljanje i trgovina ljudima. Izmene Zakona o porodici iz 2005. godine²¹ pratile su ton i smisao Krivičnog zakona u vezi sa krivičnim delom nasilja u porodici. Deveti deo Porodičnog zakona je posvećen zaštiti od nasilja u porodici, i određivanju mera zaštite, a u članovima 79–83 regulisani su roditeljsko pravo, nadzor nad roditeljskim pravom i mogućnost delimičnog ili potpunog lišavanja roditeljskog prava u slučajevima zloupotrebe prava, zanemarivanja deteta i nasilja nad njima.

Zakon o radu²² takođe razlikuje neposrednu i posrednu diskriminaciju (član 19), a celo poglavlje 5. posvećeno je zabrani diskriminacije lica koja traže zaposlenje i lica koja su zaposlena, po polu, rođenju, jeziku, rasi, boji kože, starosti, trudnoći, zdravstvenom stanju/invalidnosti, nacionalnoj pripadnosti, veroispovesti, bračnom statusu, porodičnim obavezama, seksualnom opredeljenju, političkim i drugim uverenjima, socijalnom poreklu, imovinskom stanju, članstvu u političkim organizacijama, sindikatima (član 18). Svi oblici diskriminacije, uključujući i na osnovu pola, zabranjuju se u odnosu na uslove zapošljavanja i izbor kandidata; uslove rada i sva prava iz radnog odnosa; obrazovanje, osposobljavanje i usavršavanje; napredovanje na poslu; i, otkaz ugovora o radu (član 20).

20 Tekst Preporuke: <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?R090>, pristupljeno 10. maja 2012. godine.

21 „Službeni glasnik RS”, br. 18/2005.

22 „Službeni glasnik RS”, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009.

Zakonom o finansijskoj pomoći porodica sa decom²³ regulisani su pravo naknade zarade za vreme porodijskog odsustva, odsustva sa rada radi nege deteta ili posebne nege deteta, roditeljski dodatak, kao i dečji dodatak.

Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom²⁴, na neutralan, opšti, to jest rodno nesenzitivan način tretira osobe sa invaliditetom.

Revolucionarne promene po pitanju političkih prava žena doneo je nedavno amendirani Zakon o izboru članova Parlamenta, kojim je uvedeno da po kvota sistemu kvote svaki treći poslanik mora da bude ženskog roda. Međutim, skupštinsku proceduru usvajanja Zakona nije prošao amandman po kome bi svaki ženski član Parlamenta, koji odustaje od funkcije, morao da bude zamenjen opet poslanikom ženskog roda, to jest poslanicom. To, naravno, otvara prostor za manipulacije i izbegavanje pravila da svaki treći član Parlamenta mora da bude žena.²⁵

Zakon o zapošljavanju i osiguranju u slučaju nezaposlenosti²⁶ na rodno nesenzitivan, neutralan način tretira kategoriju „nezaposleni”, kao što i Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom²⁷ koristi kategoriju „osoba sa invaliditetom” na neutralan i rodno nesenzitivan način. Zakon o vojsci²⁸ govori o vojnim licima i civilnim licima na službi u Vojsci Srbije na rodno neutralan/ nesenzitivan način i sva određenja aktera i procedura data su isključivo u muškom rodu.

Najvažniju, ili najdirektniju podršku Zakonu o rodnoj ravnopravnosti pruža Zakon o zabrani diskriminacije²⁹, koji je, takođe, donet 2009. godine. Tim Zakonom su generalno regulisani pojam i mere protiv diskriminacije, određeni su tipovi i slučajevi diskriminacije, uključujući diferencijaciju na direktnu i posrednu diskriminaciju; precizirani su značenje i manifestacije diskriminacije na osnovu roda i pola i propisane se procedure za borbu protiv svih oblika diskriminacije i njihovu eliminaciju. U članu 20 ovog Zakona, o diskriminaciji na osnovu pola kaže se sledeće: „Diskriminacija postoji ako se postupa protivno načelu ravnopravnosti polova, odnosno načelu poštovanja jednakih prava i sloboda žena i muškaraca u političkom, ekonomskom, kulturnom i drugom aspektu javnog, profesionalnog, privatnog i porodičnog života. Zabranjeno je uskraćivanje prava ili javno ili prikriveno priznavanje pogodnosti u odnosu na pol ili zbog promene pola. Zabranjeno je i fizičko i drugo nasilje, eksploatacija, izražavanje mržnje, omalovažavanje, ucenjivanje i uznemiravanje s obzirom na pol, kao i javno zagovaranje, podržavanje i postupanje u skladu sa predrasudama, običajima i drugim društvenim obrascima ponašanja koji su zasnovani na ideji podređenosti ili nadređenosti polova, odnosno stereotipnih uloga polova.”

23 „Službeni glasnik RS”, br. 16/2002, 115/2005, 107/2009.

24 „Službeni glasnik RS”, br. 33/2006.

25 Videti: Mršević, Z., *op.cit.*, str. 84–97.

26 „Službeni glasnik RS”, br. 36/2009 i 88/2010.

27 „Službeni glasnik RS”, br. 36/2009.

28 „Službeni glasnik RS”, br. 116/2007, 88/2009, 101/2010.

29 „Službeni glasnik RS”, br. 22/2009.

Što se tiče institucionalnih mehanizama države, može se govoriti o relevantnim dokumentima i relevantnim telima. Najpre je u oktobru 2003. godine doneta državna strategija za suzbijanje siromaštva, koja je imala rodno senzitivan pristup siromaštvu. Godine 2004. formiran je Skupštinski odbor za rodnu ravnopravnost, a 2005. godine je ustanovljeno i međuministarsko telo, pod imenom Savet za rodnu ravnopravnost, koji je kreirao Nacionalni akcioni plan za poboljšanje položaja žena i za unapređenje rodne ravnopravnosti.

Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i za unapređenje rodne ravnopravnosti odobrena je u februaru 2009. godine, a Akcioni plan za njenu implementaciju odobren je u avgustu 2010. godine. Ti dokumenti su usaglašeni sa ostalim strateškim dokumentima, posebno sa Strategijom za suzbijanje siromaštva, kao i sa Milenijumskim ciljevima Ujedinjenih nacija (UN), odnosno sa [Beidžing](#) deklaracijom i Platformom akcije.

Relevantna tela Vlade su Odbor za rodnu ravnopravnost i Savet za rodnu ravnopravnost³⁰, a tela Parlamenta su Skupštinski odbor za rodnu ravnopravnost³¹, [ombud](#)³² i poverenik za ravnopravnost³³

Zaključna razmatranja

Borba protiv diskriminacije uopšte uzev, a posebno protiv rodne diskriminacije i neravnopravnosti, dugoročan je i trajan proces. Duboko su usađeni u istorijsku memoriju, političku kulturu i kulturne matrice u mnogim zemljama, pa i u Srbiji, stereotipi koji podrazumevaju mržnju i netoleranciju prema drugom i drugačijem i koji po pravilu u sebi nose i elemente patrijarhalnih modela ponašanja i sistema vrednosti. Što su zemlje nerazvijenije ekonomski, politički i kulturološki, stereotipi i patrijarhalnost su jače izraženi. Takođe, postoji uzajamna povezanost i podsticaj između nacionalizma i patrijarhalizma³⁴, kao i između rasta ekstremne desnice i repatrijarhalizacije i retradicionalizacije društva.³⁵

U Srbiji su problemi pomenute vrste pojačani, multiplikovani i samoreprodukujući s obzirom na sistematske procese tokom nekoliko poslednjih decenija siromašenja i razaranja društva, zatim s obzirom na nasleđe ratova i militarizacije društva i države tokom poslednje decenije XX veka, kao i s obzirom na već pominjane rastuće trendove repatrijarhalizacije, retradicionalizacije i klerikalizacije društva i političkog polja. Pomenuti retrogradni procesi u Srbiji imaju jako uporište u delovima ekstremnodesničarskog i nacio-

30 Videti: www.srbija.gov.rs

31 Videti: www.parlament.rs

32 Videti: www.ombudsman.rs

33 Videti: www.ravnopravnost.gov.rs

34 Videti: Vujadinović, D., „Feministička perspektiva u sociologiji u Srbiji – Doprinosi Marine Blagojević, Slobodanke Nedović, Žarane Papić i Anđelke Milić“, u: *Sociološki pregled* 1–2, 2012. (u štampi).

35 Videti. Milić, A., *Žene, Politika, Porodica*, Beograd: Institut za političke studije, 1994. Videti takođe: Papić, Ž., *Sociologija i feminizam*, IIC SSOS, Beograd 1989.

nalističkog političkog polja, u delovima Crkve, vojske, kao i **unutar civilnog polja**.³⁶ Trendovi duhovnog, teorijskog, praktičnog i političkog suprotstavljanja emancipatorskim odnosima u rodnoj sferi mogu se, dakle, prepoznati i u određenim izjavama i postupcima Srpske pravoslavne crkve (SPC)³⁷, u programskim ciljevima i delovanju ekstremno-desničarskih organizacija³⁸ i nekih političkih partija. Udruženje *Dveri*³⁹ – koje najeksplicitnije zagovara ideje „domaćinske” Srbije i tradicionalne porodice – odnedavno je registrovano i kao politička partija, koja je na poslednjim parlamentarnim izborima zabeležila rezultate koji nisu zanemarljivi.⁴⁰

36 Videti: Vujadinović, D., „Šta je racionalni nacionalni i državni interes moderne Srbije?“, u: *Civilno društvo i političke institucije*, Pravni fakultet, Beograd 2009.

37 Evo nekih izjava zvaničnika SPC: „Pokrivanje glave bio je simbol poslušnosti žena mužu i crkvi; to je znak vlasti muškaraca nad ženama, to je princip uzvišenosti i časti”; „Nalažući ženi kao obavezu, bez obzira na sve loše osobine muža, da bude poslušna i da mu čini ustupke, hrišćanstvo vidi u tome sredstvo za ukorenjivanje mira u bračnim odnosima i ponovno uspostavljanje bračne sreće”; „Veliki pesnici među ženama mogu se na prste izbrojati, i to uzimajući u obzir čitavu ljudsku istoriju”; „Crkva smatra da je svaki odnos između muškarca i žene izvan braka blud”; „Feministkinje su za ubijanje nerođene dece. Na sreću, one nemaju nikakve veze sa bičem srpskog naroda”; „Ateizam je krivac za ratove i osiromašenje i moralni sunovrat”; „Mnoge majke, koje nisu želele da imaju više od jednog deteta, danas čupaju kose i gorko ridaju nad izgubljenim sinovima u ovim ratnim sukobima, proklinjući često Boga i ljude, ali pritom zaboravljajući da optuže sebe što nisu rodile još dece da im ostanu kao uteha”. (Koalicija za svetovnu državu ur. *Šta bi svaki građanin i građanka trebalo da znaju o Srpskoj pravoslavnoj crkvi*, Beograd 2007).

38 Na primer, nevladina organizacija *Opstanak – Borba protiv „Bele kuge”* okrivljuje žene (njihovu emancipaciju i politiku abortusa) za ubijanje nerođene dece i koristi slogan:

„Zašto si ti, draga majko,

Ubila toliko slavnih velikih ljudi;

Umesto njih iz tvog krila

Nikla je suva grana.” (Videti: www.opstanak.org.yu)

39 Videti nacrt nacionalnog programa *Načertanije za XXI vek*, koji je 2004. godine izneo „Srpski sabor Dveri”, uz podršku delova Crkve i Vojske SCG. Pomenuti nacrt budućeg nacionalnog programa u svojim trinaest tačaka sadrži i sledeće ideje: da svetosavlje mora da uđe u svaku poru društvenog bića, da se mora preispitati nasleđe Vuka Karadžića, Dositeja Obradovića, Jovana Skerlića, Svetozara Markovića, jer su oni pored zasluga imali i „vanzavetna lutanja i skretanja”, da veronauka mora da postane obavezan školski predmet i da umesto građanskog vaspitanja treba da se uvede „domaćinsko vaspitanje”, da je bitno formiranje srpske hrišćanske elite kao garanta ostvarenja nacionalnog programa, da su hrvatski i bošnjački književni jezik samo varijante srpskog, da „svrha srpske privrede mora biti proizvodnja zdrave hrane i zdravih i slobodnih ljudi”. Implicitno zalaganje za zabranu abortusa iskazano je na sledeći način: „U Srbiji vlada bela kuga. Nemačke u Srbiji godišnje ubiju 200.000 nerođene dece... Svaka srpska porodica, bez obzira na materijalnu situaciju treba da se trudi da ima barem troje do četvoro dece. Kada bude ljudstva, biće i naselja. A kada bude naselja, biće i pobedničkih bitaka, i Srbi će ponovo u Prizen doći.” Ideja o potrebi uspostavljanja klerikalne monarhije iskazana je sledećim rečima: „Uspostavljanje kraljevine je neophodan preduslov za raskid s komunističkom prošlošću. Na prvom mestu srpski kralj mora da služi Bogu, pa onda svojim podanicima.” (http://uk.f611.mail.yahoo.com/ym/ShowLetter?MsgId6041_4059426_215134_1811). (http://uk.f611.mail.yahoo.com/ym/ShowLetter?MsgId6041_4059426_215134_1811).

40 Ovo je izvod iz programa političke stranke *Dveri*, vezan za porodičnu politiku očuvanja patrijarhalnog vaspitanja i fizičkog kažnjavanja, ukidanja prava na abortus, svođenja žene na majku i domaćicu: „Usvojicemo zakonske mere koje će dodatno garantovati prava ro-

Pozadinski, plodno tle za njihovu pojavu i jačanje predstavlja, kao što je već pomenuto, hronična unutrašnja ekonomska kriza i njeno zaoštavanje usled globalne ekonomske krize, endemska nezaposlenost koja je uzrokovala masovno vraćanje žena u kuću, prinuđenost mnogih stanovnika da ponovo žive u modelu proširenih porodica, drastično masovno osiromašenje tokom poslednjih decenija i borba za goli opstanak.

Retrogradni procesi imaju uporište i u intelektualnim i akademskim krugovima. Na najsistematičniji način su iskazani u knjizi univerzitetskog profsora sociologije Slobodana Antonića, koju je nedavno objavio pod naslovom *Iskušenja radikalnog feminizma*.⁴¹ Antonić odbacuje nastojanja feminističke sociologije usmerena ka demistifikaciji i prevazilaženju patrijarhalne paradigme u teoriji i patrijarhalne strukture odnosa u realnosti. Sva takva nastojanja on neopravdano naziva radikalnim feminizmom, čime ih – pod pretpostavkom onoga što je radikalni feminizam istinski predstavljao u teoriji i praksi sedamdesetih godina XX veka – redukuje na animozitet prema muškom rodu. On dovodi u pitanje neutralnost, objektivnost, naučnost feminističke sociologije. Takođe, promene u međunarodnom i nacionalnom zakonodavstvu – koje nastoje da zakonskim rešenjima i institucionalnim mehanizmima doprinesu unapređenju rodne ravnopravnosti i prevazilaženju i starog i novog patrijarhalizma, Antonić na neobičan, neobjašnjiv način dovodi u direktnu vezu i spregu s idejama pominjanog radikalnog feminizma. Neobičnost je ne samo u povezivanju feminističke sociologije i savremenih liberalnodemokratskih zakonodavnih i institucionalnih rešenja s radikalnim feminizmom (u smislu da, navodno, predstavljaju radikalni feminizam). Neobična je i autorova tvrdnja da i feministička perspektiva i rodno senzibilisano međunarodno i nacionalno zakonodavstvo predstavljaju deo/aspekt/izraz „rodnofeminističkog socijalnog inženjeringa”, koji on smatra pogubnim jer ima totalitarne implikacije.

Trendovi podržavanja procesa retradicionalizacije, repatrijarhalizacije i klerikalizacije postoje i u pravnom akademskom polju. Na primer, u zaključnom delu udžbenika Slobodana Panova *Porodično pravo*⁴², pod naslovom

ditelja na vaspitanje dece, uključujući njihov pogled na svet i način života. Sprečićemo donošenje kvazizakona koji svako, pa i najblaže, fizičko kažnjavanje deteta proglašava nasiljem i dovoljnom osnovom za oduzimanje dece roditeljima. Dveri prave razliku između blagog i vaspitnog fizičkog kažnjavanja dece i fizičkog zlostavljanja... Zakonodavstvo u oblasti zdravstva kao cilj treba da pred lekara postavi očuvanje začetog života, pri čemu je glavni zadatak da žena u potpunosti bude upoznata sa svim negativnim rizicima koji su posledica abortusa... Brigu majke o domaćinstvu i gajenju dece izjednačimo sa drugim društveno-korisnim delatnostima. Majke koje nisu zaposlene, a imaju četvoro i više dece dobijace mesečnu pomoć u iznosu prosečne plate u Srbiji, a njena briga o deci računace joj se u radni staž. Osnovni stav Dveri je: ŽENI NE TREBA VIŠE ŽENSKIH PRAVA NEGO MAJČINSKIH PRIVILEGIJA.” (<http://www.dverisrpske.com/sr-cs/nasa-politika/izborni-program/mere-porodicne-politike.php>)

41 Antonić, S., *Iskušenja radikalnog feminizma – moć i granice društvenog inženjeringa*, Službeni glasnik, Beograd 2011.

42 Panov, S., *Porodično pravo*, Pravni fakultet, Beograd 2012 (treće izmenjeno i dopunjeno izdanje).

„Zaštita od nasilja u porodici”, polemiše se sa zakonodavnim merama protiv nasilja u porodici, kao potencijalno štetnim: „Budućnost će svedočiti o tome da li će plemeniti motivi zakonodavca značiti istinsko harmonizovanje odnosa ili će, usled praktikovanja zloupotreba, značiti novi stresogeni faktor moderne civilizacije. Da li će nasilje u porodici biti bolest koja se širi (rđavim) lečenjem?”⁴³ Autor se u udžbeniku poziva na ekstremnodesničarsko udruženje *Dveri* (koje je u međuvremenu registrovano i kao politička stranka, a od parlamentarnih izbora u maju 2012. godine postalo je i parlamentarna stranka) i koristi ideje *Dveri* o porodičnoj solidarnosti i slozi za svrhu kritike određenih zakonodavnih normi: „Određene norme jesu pravna logistika porodičnog/bračnog separatizma (izgon ljubavi iz zakonskog pojma braka, pravo na nevernost, pedocentrizam...)”⁴⁴

Univerzitetski udžbenik Panov završava na akademski neuobičajen način – rečenicom vladike Nikolaja, teološkog autoriteta, koja verovatno treba da ponovi ideju o tome da zakonodavne mere i institucionalni mehanizmi protiv nasilja u porodici mogu da imaju negativne posledice: „Gospod traži zidare, a ne rušioce. Jer ko zida dobro samim tim ruši zlo. Ko se pak okrene da ruši zlo, brzo zaboravi zidati dobro i pretvara se u zločinca.”⁴⁵

Kao kontrateg pomenutim retrogradnim pojavama i procesima u sferi stručnih znanja i akademskih delatnosti, ključni značaj – uz pretpostavljenu neophodnu ekonomsku stabilizaciju, zaustavljanje maligne nezaposlenosti i siromaštva – ima i progresivno evropsko zakonodavstvo, kao i nastojanje da se zakonodavstvo u Srbiji usaglasi sa evropskim. Dakle, polje prava može i treba da odigra jednu od ključnih uloga u civilizacijskom napretku društva Srbije, koji mora da ima i sva obeležja rodne ravnopravnosti. Još zadugo će se, uvek iznova, pojavljivati problemi u primeni civilizacijski naprednog zakonodavstva; i dugo još (možda i sa neizvesnim ishodom), vodiće se borba između, nosilaca procesa retraditionalizacije, repatrijarhalizacije i klerikalizacije, s jedne strane, i zagovornika evropske orijentacije i evropskih integracija i u političkom i u društvenom polju, s druge strane. Zakoni koji promovišu rodnu ravnopravnost, zaštitu ljudskih prava i eliminaciju svakog oblika diskriminacije igraju veoma značajnu ulogu u dugoročnom procesu otelotvoravanja ideja univerzalne jednakosti i prava na različitost u dominantnim kulturnim obrascima i realnom životu građana, ali i u sprečavanju retrogradnih procesa kojima se nastoji da se Srbija civilizacijski vrati unazad i da se ugroze elementi rodne ravnopravnosti, koji su, kolikogod redukovano, ipak u određenoj meri već ostvareni u pravu, politici, ekonomiji, kulturi, privatnom i javnom životu.

43 *Ibid.*, 393.

44 *Ibid.*, 395–396.

45 *Ibid.*, 396.

Prof. dr Dragica Vujadinović*

PERSPECTIVES OF GENDER EQUAULITY IN THE LEGAL FIELD – THE CASE OF SERBIA

Summary

The background assumption of this article is that the feminist perspective has been of an utmost civilizational, strategic and practical-political importance for the mainstream of legislature, legal practice and legal education in Serrbia. Introducing of gender perspective into the both international and national legislature has become one of the basic standards since a few decades ago for the protection and promotion of universal human equality. The culture of human rights, including the ones related to gender equality, should become an inherent element of each legal profession, and also of the legal education as a whole (e.g. of legal textbooks and all-inclusive legal literature). In addition, the culture of human rights, including a gender sensitive approach, should be embedded into pedagogical and professional dimension of academic lecturing as a whole. Referential legal documents of the Republic of Serbia will be analized, in their elements which are most relevant for gender equality. Before that, European legal documents which are relevant for gender issue will be analized. European legal principles and norms will serve as the criterium, according to the highest civilizational standards which the European legislature has incorporated and articulated from the gender perspective, as well as according to the proposed European integration of Serbia and the proposed standardization of Serbian legislature with the European one.

Key words: *Civilizational standards. National strategy. Culture of human rights. Gender equality. Gender sensitive legalislature. Gender sensitive education. Gender sensitive professional work.*

* Dragica Vujadinović, PhD. Professor, Faculty of Law University of Belgrade. This article is the result of research within the project *Perspectives of Implementation of European Standards in the Serbian Legal System* (179059), supported by the Ministry of Science of Serbia.